

ZUSAMMENFASSUNG

Die Beschlagnahmen, Agrarreform und Vermögensnationalisierung betreffenden Spuren im Archivgut des Landesarchiv Maribor *Peter Pavel Klasinc*

Der Autor teilt seinen Beitrag über die Spuren und Beschlagnahmen, die Agrarreform und Vermögensnationalisierung im Archivgut des Landesarchivs Maribor auf vier Teile auf:

Im ersten führt er die Informationen über die Bestände auf, die dieses Archiv in seinem »Referat für Justizarchivgut« verwahrt und gibt die Daten hinsichtlich des sich noch beim Gericht in Maribor befindenden Archivgut an.

Im zweiten Teil gibt der Autor die Angaben betreffs

der Bestände, die dieses Archiv im »Referat für Verwaltungsarchivgut« verwahrt.

Im dritten Teil behandelt er die zufällig ausgewählten Aktenkonvolute und gibt Informationen hinsichtlich der Aktenordnung und Registraturordnung. Er stellt die Autoren der Akten fest und führt alle Adressen auf, wohin ein Verwaltungsorgan hat Entschlüsse gesandt.

Im vierten Teil gibt der Autor seine Suggestionen hinsichtlich derjenigen Beständen, in denen würde es noch möglich, die sich auf die Vermögensbeschlagnahmen beziehenden Spuren zu finden. Er behandelt auch die im Wirtschaftsbestand zufällig entdeckte Schrift, die sich auf die Frau vom in den Dachauprozessen zum Tode verurteilten Direktor einer Fabrik bezieht.

Der Autor beschließt seinen Auftrag mit dem Hinweis, daß es den Archiven dergleiche Bedingungen zu sichern sind, daß auch in Verhältnissen größer Gesellschaftsänderungen instande sein werden, das Archivgut vom Territorium in ihre Archivlager ungestört übernehmen zu können.

Vzpostavljanje državnega gospodarskega sektorja in ukinitve kolonatskega odnosa po drugi svetovni vojni na območju, ki ga pokriva Pokrajinski arhiv Koper

Maruša Zagradnik

Podržavljanje privatne lastnine po drugi svetovni vojni je na obravnavanem območju potekalo drugače kot v federalni Sloveniji tako v časovnem kot v količinskem in vsebinskem pogledu. Razlogi za to so bili v specifičnosti zgodovinskega razvoja, saj se je dokončna razmejitev ozemlja med Jugoslavijo in Italijo zavlekla do leta 1954 in v narodnostni sestavi, ki je imela za posledico močno izseljevanje zalsti italijanskega prebivalstva. Spor za Istro, Trst in Slovensko primorje je dosegel take razsežnosti, da je dobil mednarodni značaj.

Zaradi pritiskov Angloameričanov, ki jim Sovjetska zveza v odločilnih trenutkih ni nasprotovala, je morala jugoslovanska vlada pristati na začasno razdelitev spornega ozemlja na dva dela ter sprejeti pogoje zaveznikov o vojaški upravi tega ozemlja. Beograjski sporazum je bil podpisan 9. maja 1945 in nato 20. junija 1945 Devinski sporazum, v skladu s katerima so se morale jugoslovanske čete umakniti iz Trsta in dela Julijske krajine zahodno od Morganove črte. Sporno ozemlje je bilo razdeljeno na cono A, ki je pripadla zavezniški vojaški upravi in je vključevala Trst, železniške proge in poti proti Avstriji preko Gorice, Kobarida in Trbiža ter Pulo z ostalimi pristanišči na zahodni obali Istre, in cono B, ki jo je dobila v upravljanje Jugoslovanska armada. Cona B je obsegala ozemlje vzhodno od Morganove črte do predvojne meje med Jugoslavijo in Italijo.

Najvišjo politično oblast v vsem Slovenskem primorju je predstavljal Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje (PNOO). Svojo

funkcijo naj bi opravljal samostojno, vse dokler se ne razreši vprašanje priključitve. S trenutkom pa, ko je bilo ozemlje razdeljeno na dve coni, PNOO, ki je imel sedež v Trstu, ni mogel več opravljati svoje oblasti neposredno v coni B. Zato je 31. julija 1945 izdal odlok o imenovanju Poverjenišva Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje (PPNOO) in nanj prenesel vso svojo oblast v coni B.

CONA B

Cona B je bila torej posebna enota v upravi Jugoslovanske armade s Poverjeništvom PNOO za Slovensko primorje kot najvišjim organom civilne oblasti. Že leta 1945 je bil v njej vzpostavljen »jugoslovanski« sistem, prilagojen izjemnosti stanja.

V coni B zato ni bilo posegov oblasti v privatno lastnino državljanov v obliki razlastitev, nacionalizacije ali agrarne reforme. Ukrepi, ki so bili izvedeni, so se nanašali le na upravo imovine, ki je ostala iz kakršnegakoli razloga brez lastnika, na zaplenbo imetja izdajalcev ter na dekolonizacijo v okraju Koper.

Prvi pravni poseg v premoženje državljanov v Slovenskem primorju je uravnaval odlok Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje in Trst z dne 11. maja 1945, ki je postavil pod zaporo in začasno upravo imetje Nemškega rajha in njegovih državljanov, imetje oseb nemške narodnosti z izjemo tistih, ki so se borili v vrstah NOV in POJ Jugoslovanske armade ali zavezniških sil, ter imetje vojnih zločincev in njihovih pomaga-

čev. Odlok je nadalje določal, da preide pod začasno upravo vsa zapuščena imovina ne glede na narodnost in razlog odsotnosti lastnika.

V skladu z odlokom je že maja 1945 začela delovati Okrožna komisija uprave narodne imovine za Tržaško okrožje. Okrožni pooblaščenec v Trstu je 4. junija 1945 izdal navodilo, na podlagi katerega je bil imenovan pooblaščenec komisije za upravo narodne imovine za okraj Koper. Imenovani so bili tudi pooblaščenec v ostalih okrajih. Še predno je bila mreža komisij organizirana in začela delovati, je bilo ozemlje razdeljeno na dve coni, čemur je sledila tudi reorganizacija komisije za upravo narodne imovine.

Avgusta 1945 je bila ustanovljena Komisija za upravo narodne imovine pri Poverjeništvu PNOO za Slovensko primorje (KUNI) z nalogo, da upravlja javno, razlaščeno in opuščeno imovino. Njen ustroj je bil naslednji: KUNI je imela pokrajinsko upravo s sedežem v Valdoltri. Pokrajinska uprava je bila odvisna neposredno od Poverjenišтва PNOO in je sodelovala z gospodarsko-politično komisijo in ostalimi odseki Poverjenišтва PNOO. Podrejene so ji bile okrajne uprave za celotno cono B: Postojna, Ilirska Bistrica, Hrpelje-Kozina, Grgar-Čepovan, Ajdovščina, Cerklje, Tolmin, Idrija, Koper. Pokrajinska uprava je takoj imenovala svoje pooblaščenca, dala navodila za redno poslovanje in ukazala izvesti evidenco nad vsemi premičninami in nepremičninami, ki so sodile v pristojnost upravljanja KUNI.

Kot organ ljudske oblasti je posegla neposredno v upravo tehničnih direktij velikih podjetij, katerih osrednja ravnateljstva so bila izven demarkacijske črte. Na ta način naj bi preprečila vpliv odsotnih lastnikov na upravo, proizvodnjo in trgovsko poslovanje, preprečila morebitne mahinacije in vplivala na čimprejšnjo obnovo proizvodnje. Zajetje pomembnih industrijskih objektov je bila namreč ena njenih prvih in poglobitvenih nalog. Pri tem so sodelovali tudi okrajni komiteji komunistične partije in vojaška uprava. Tako zasledimo v poročilu OK KPS Koper z dne 2. novembra 1945 predlog, naj vojaška uprava izda odlok, da se uprava Arrigoni preseli v Izolo. Če se ne bo, naj se tovarno postavi pod upravo KUNI. Isto velja za ladjedelnico De Pangher, tovarno krtač Schnabil in tovarno konzerv De Langlade. (Uprave omenjenih objektov so bile v Italiji). Iz tega kaže sklepati, da so bile vsaj nekatere uprave pozvane, naj se vrnejo v cono B, predno je objekte prevzela v začasno upravljanje Komisija za upravo narodne imovine. Močan je bil poudarek na začasnosti uprave, saj naj bi se na ta način izognili lastninskemu sporom, ki bi utegnili imeti mednarodni značaj, čemur so se oblastni organi želeli izogniti, ker bi to utegnilo imeti neugodne posledice za Jugoslavijo v boju za dokončno določitev meje.

Val izselitev iz cone B je bil ob koncu vojne izredno močan, kar je razumljivo, saj je ozemlje med svetovnjima vojnima pripadalo Italiji. Zapuščenega imetja je ostalo veliko, od zgradb, posestev do industrijskih obratov. Delo komisije je bilo zato obsežno in zahtevno. V upravljanje je prevzela med drugim tudi nekaj pomembnih in velikih podjetij

in posestev (Ampelca S.A. Izola, Arrigoni S.A. Izola, Consorzio Agrario Koper, Gozdno upravo Windischgrätz, Električno žago A. Scarpa Ilirska Bistrica, Veleposestvo Snežnik Ilirska Bistrica...). Kmalu se je pokazalo, da direktna uprava komisije ni uspešna. Pooblaščenec KUNI so posegali v naloge in odločitve, ki so bile v pristojnosti gospodarskih odsekov in obratno. Zmeda je bila precejšnja, zato so že v začetku leta 1946 zavzeli stališče, da je za smotrnejše upravljanje in izkoriščanje podjetij potrebno usmeriti delo komisije v evidenco in kontrolo imetja, ki ji je zaupano, ter natančno določiti funkcionarjem in organom podjetij njihove dolžnosti in določiti, na katerem področju smejo in morajo delati in na katerem ne. Reorganizacija je bila izvedena 15. marca 1946 in direktna uprava narodne imovine s strani KUNI je bila prenešana na gospodarske odseke.

Poverjeništvu PNOO je 20. maja 1946 izdalo Odredbo o upravi sovražnikovega imetja in imetja odsotnih oseb (Ur. l. PPNOO, št. 10, 29. 5. 1946). V skladu z odredbo je zapadlo pod sekvester vse imetje Nemškega rajha in njegovih državljanov, imetje vojnih zločincev, njihovih soudeležencev in pomagačev ne glede na narodnost in imetje oseb, ki so bile obsojene na izgubo imetja. Sekvestrirano imetje izroči sodišče na podlagi popisa in cenitve začasni upravi narodnega imetja. Člen 9 opredeljuje, da se postavi pod začasno upravo tudi imetje odsotnih, od sovražnika odpeljanih in pobeglih oseb, kakor tudi imetja, ki je pod pritiskom fašističnih in nacističnih oblasti prišlo v last tretjih oseb. Odločbe po tem členu je izdajala KUNI, izvrševala pa so jih okrajna sodišča. Člen 15 določa, da »se morajo prijaviti KUNI vse trgovine, podjetja, javnopravni uradi ter stavbe katerekoli vrste, katerih lastniki, upravitelji in zastopniki so odsotni iz kakršnegakoli vzroka ali kateri niso doslej bivali v kraju, kjer se nahaja imetje, ne glede na to, ali so ali niso poverili upravljanja tretjim osebam za čas njihove odsotnosti«. Po tej odredbi se je dejavnost KUNI pri Poverjeništvu PNOO začela hitreje razvijati. Avgusta 1946 je preselila svoj sedež v Koper.

Pokrajinska uprava je razpošiljala navodila in določbe glede dela okrajnih uprav in pooblaščenec, vendar je v izvedbi pravnega zajetja premoženja prihajalo do nesporazumov in »napak«. Tako se je dogajalo, da je narodna zaščita zaplenjevala premičnine odsotnih lastnikov. Tolmačenja okrajnih političnih delavcev glede posameznih vprašanj so bila v nasprotju z delovanjem in tolmačenjem okrajnih uprav KUNI, ki so zato naslavljale na Pokrajinsko upravo KUNI prošnje za pojasnila in direktive. V vsem času svojega delovanja (do ukinitve 31. avgusta 1947) tudi ni uspela zajeti vse imovine, ki je na osnovi odloka sodila v njeno upravljanje.

Zaplembo lastnine je Poverjeništvu PNOO za Slovensko primorje uzakonilo z Odlokom o zaplembi imovine fašistov, fašističnih društev in ustanov (Ur. l. PPNOO, št. 17, 25. 9. 1946), ki odreja, da se zapleni vsa imovina fašistov in okupatorjevih pomagačev, fašističnih društev in ustanov in pa imetje, ki je bilo z Odredbo o upravi sovražnikovega imetja (Ur. l. PPNOO, št. 10, 29. 5. 1946) posta-

vljeno pod sekvester (imetje Nemškega rajha in njegovih državljanov, vojni zločincev in oseb, obsojenih na izgubo imetja).

Postopek o zaplembi se je uveljavil na predlog javnega tožilca ali na osnovi prijave, ki jo je bil dolžan podati vsakdo, ki je vedel za tako imovino. Zaplembe je izrekala komisija, sestavljena iz treh članov okrajnega izvršnega odbora, referentov gospodarskega, notranjega in finančnega odseka. Na podlagi prijave je opravila potrebne poizvedbe. Zaplembe postopek je potekal hitro. Odločba o zaplembi je bila izročena prizadetemu ali njegovemu pooblaščenцу. V primeru, da ni bilo niti prvega niti drugega, je bila odločba izobešana na uradni oglasni deski okrajnega izvršnega odbora in se je nabila tudi na vrata stanovanja ali poslovnih prostorov prizadetega. Komisija je vodila natančno evidenco o vročitvi. Zoper odločitev okrajne komisije je bila dopustna pritožba na komisijo pri Poverjeništvu PNOO. Njena odločitev je bila dokočena.

Zaplenjena imovina je prešla po pravnomočnosti rešitve v last Sklada za pomoč vdovam, sirotam in oškodovanim po fašističnem terorju pri Poverjeništvu PNOO. Del te imovine je bil v skladu z Odredbo o začasni upravi sovražnikovega imetja iz maja 1946 že sekvestiran in izročen v upravljanje KUNI. KUNI ga je morala sedaj izročiti skladu.

Sklad za pomoč vdovam, sirotam in gospodarsko oškodovanim po fašističnem terorju je bil ustanovljen 18. septembra 1946, s poslovanjem pa je začel šele januarja 1947, ker se je delo sodišč in zaplembe komisije precej zavleklo. Uprava sklada je prodajala premičnine in nepremičnine. Sklepala je kupoprodajne pogodbe in prenašala lastninske pravice na kupce. Kupce za nepremičnine je predlagala politično-upravna komisija pri Poverjeništvu PNOO sporazumno z okrajnim komitejem KP.

Odlok o dopolnitvi odloka Poverjeništvu PNOO o zaplembi imovine fašistov, fašističnih društev in ustanov (Ur.l. PPNOO, št.20, 10.12.1946) je iz zaplembe izvzel zemljiška posestva fašističnih lastnikov, na katerih so živeli koloni, spolovinarji ali zakupniki ter odredil, da se bo s temi posestvi razpolagalo po posebnih odredbah pristojnih oblasti. V tem času, t.j. decembra 1946, so namreč tekale priprave za izvedbo agrarne reforme.

Še dva zakonska predpisa sta uzakonjala kot eno izmed kazni delno ali celokupno zaplembo premoženja: odredba o pobijanju sabotaže in špekulacije (Ur.l. PPNOO, št.1, 22.9.1945) in Odredba o kazenskem postopku proti vsem vojnim zločincem in ljudskim sovražnikom (Ur.l. PPNOO, št.22, 14.2.1947).

Zakon o agrarni reformi je izšel v federalni Sloveniji decembra 1945. V coni B pa oblastni organi še niso posegli v agrarne odnose. V okraju Koper, kjer je bil kolonat izredno močan, so se leta 1945 zatekli k začasni rešitvi s tem, da so ustanovili posebne kolonske komisije, ki so za vsak posamezni primer določale odstotek pridelkov, ki se je odstopil lastniku zemljišča. Problem je bil še dodatno zapleten, ker so se mnogi lastniki (ki so bili skoraj praviloma Italijani) izselili iz cone B in so posestva prehajala pod upravo KUNI ali ljudskih odborov.

Problema se je lotil Okrajni komite KP Koper. Spomladi 1946 je naslovil na Okrožni komite KP za vzhodno Primorsko v Ajdovščini predlog (z obsežnimi utemeljitvami), da bi se v okraju Koper razlastila vsa posestva, ki jih obdelujejo koloni. Res je bila nato izvedena agrarna reforma, pravzaprav odprava kolonata, vendar samo v okraju Koper. Poverjeništvu PNOO ni izdalo v zvezi s tem nobenih pravnih predpisov, izdal jih je Izvršilni odbor okraja Koper, in sicer:

- Odredba o odpravi kolonata z dne 1.7.1946
- Odredba o dopolnitvi odredbe o odpravi kolonata z dne 4.9.1946
- Odlok o ureditvi agrarnih razmerij in razveljavitvi dražb z dne 1.12.1946
- Odlok o dopolnitvi odloka o ureditvi agrarnih razmerij in razveljavitvi dražb z dne 13.1.1947
- Odlok o dopolnitvi odloka o ureditvi agrarnih razmerij in razveljavitvi dražb z dne 4.2.1947

Odloki so bili objavljeni v vsem koprskem okraju z velikimi lepaki. Odlok z dne 4. februarja 1947 ni bil posebej objavljen. Vseh pet pa je bilo kasneje ponatisnjenih v Uradnem listu Istrskega okrožnega ljudskega odbora, št.1, 1.septembra 1947.

Omenjeni zakonski predpisi so ukinjali kolonatski in spolovinarski odnos. Zemljišča z vsemi zgradbami ter živim in mrtvim inventarjem so prešla v lastništvo dotedanjih kolonov, če so kolonski oz. spolovinarski odnosi na posestvu trajali najmanj osem let. Pravica do zemljišča pa ni pripadala kolonom fašistom in konfidentom bivšega gospodarja. Če je kolonsko razmerje trajalo manj kot osem let, je kolon postal zakupnik zemljišča. Zakupnino, način in rok plačila le-te je v skladu z zakonodajo določila komisija za vsako posestvo posebej in to v sporazumu z okrajnim sindikalnim odborom.

Navedeni odloki so izničili tudi prisilne dražbe, s katerimi je fašistični režim izvajal politiko denacionalizacije. Osnovni odlok o agrarni reformi namreč določa, da se na poročju OLO Koper izničijo vse prisilne odsvojitve, izvršene od 1. januarja 1919 dalje, s katerimi je bilo prodano po nesorazmerni ceni imetje slovanskega prebivalstva z namenom, da se ga gospodarsko oslabi ter zatre njegov narodni odpor.

Ustanovljene so bile okrajne in krajevne agrarne komisije, ni pa imel okraj Koper dovolj strokovnega kadra za izvedbo agrarne reforme. Na pomoč je priskočila Ljudska republika Slovenija, od koder je prišlo štirinajst geometrov, sedem pravnikov, sedem zemljiškoknjižnih uradnikov in sedem uradnikov. Tehnično osebje je izdelalo elaborate na terenu po ustnih odločbah agrarnih komisij. Na podlagi teh elaboratov so nato pravniki izdelali pismene odločbe agrarnih komisij. Te odločbe so se takoj tudi zemljiškoknjižno izvedle.

Ekiye so hitele z delom. Začele so v začetku januarja 1947, končale pa 9. februarja, saj so imele postavljen rok – do podpisa mirovne pogodbe z Italijo.

Agrarna reforma v okraju Koper je bila torej izvedena v silni naglici, v hudi zimi, zlasti pa v vzdušju politične negotovosti. Zato je bilo narejenih ve-

liko napak, ki so jih popravljali še do konca leta 1947. Prihajalo je do napačnega odčitavanja parcel, tako je kmet dobil zemljišče, ki ga nikoli ni obdeloval. Na večjih kompleksih so se ustvarjala sodelstvena razmerja, kmetje pogosto sploh niso vedeli, katero in koliko zemlje naj obdelajo. Dogodilo se je, da so razlaščenec odvzeli vso zemljo do hišnega praga. Krajevne agrarne komisije so zaradi zagrešenih pomot menjavale svoje prvotne odločbe in so vztrajno zahtevale od okrajne agrarne komisije popravke. Tudi odziv kmečkega prebivalstva na izvedene ukrepe je bil različen. Nekateri so skrivoma še vedno izpolnjevali obveze do bivših gospodarjev.

V ostalih predelih obravnavanega območja agrarna reforma v tem času, t.j. pred podpisom mirovne pogodbe, ni bila izvedena. Začele pa so se tihe priprave, ki niso smele priti v javnost. Izvajala jih je komunistična partija, ki je v tistem času tudi v coni B popolnoma obvladovala in oblikovala politično, oblastno in gospodarsko življenje. Na sejah okrajnih komitejev so imenovali agrarne komisije, ki so začele pripravljati podatke in obravnavale načelne določitve, kdo zapade pod agrarno reformo.

CONA B SVOBODNEGA TRŽAŠKEGA OZEMLJA

Na mednarodnem prizorišču se je medtem bil oster diplomatski boj za določitev meje med Jugoslavijo in Italijo. Zlasti so bile nepopustljive zahteve za Gorico, Trst in ozek pas zahodne istrske obale. Končno je bilo doseženo soglasje za razmejitev, razen za Trst z ozkim zaledjem. Tako je mirovna konferenca, ki je bila končana 10. februarja 1947, prinesla kompromisno rešitev. Določila je mejo med Jugoslavijo in Italijo, razen v najjužnejšem predelu. Glede tega dela je bil sprejet francoski predlog, da Trst ne pripade niti Jugoslaviji niti Italiji, pač pa, da z ozkim zaledjem postane samostojna enota pod zaščito Združenih narodov. S tem je bilo ustanovljeno Svobodno tržaško ozemlje (STO), ki je obsegalo občine Trst, Milje, Devin-Nabrežina, Dolina, Zgonik, Repentabor ter okraja Koper in Buje.

V prilogah mirovne pogodbe (VI in VII) sta bila s stalnim in začasnim statutom STO določena mednarodni pravni položaj in notranja ureditev te novoustanovljene države. STO naj bi vodil guverner, katerega prva naloga naj bi bila konstituirati vladno in organizirati volitve v ustavodajno skupščino. Do imenovanja guvernerja (ki ni bil nikoli imenovan) je bilo Svobodno tržaško ozemlje razdeljeno na dve coni, meja med njima je bila Morganova črta. Cona A STO je bila pod vojaško upravo zaveznih sil, cona B STO (ki je obsegala okraja Koper in Buje) pa pod vojaško upravo Jugoslovanske armade.

V coni B STO je bil 20. februarja 1947 ustanovljen Istrski okrožni ljudski odbor (IOLO), na katerega sta (v soglasju z VUJA) prenesla vso civilno oblast Poverjeništvu PNOO v Ajdovščini in Oblastni NOO za Istro v Labinu. Zakonodajno in izvršilno oblast je imel IOLO do leta 1952, ko je

zaradi teženj Italije, da bi dobila celotno STO, jugoslovanska vlada uvedla določene ukrepe, da je z njimi zaščitila svoje interese. Tako je komandant VUJA v Kopru 15. maja 1952 v sporazumu z vlado FLRJ izdal tri odredbe s takojšnjo veljavo. Med njimi je bila tudi odredba o prenosu pristojnosti Istrskega okrožnega ljudskega odbora na okrajna ljudska odbora Koper in Buje, s čemer je poskušala Jugoslavija tesneje povezati oba okraja z matičnima republikama.

Delovanje oblastnih organov v coni B STO je bilo podrejeno političnemu taktiziranju jugoslovanskega vodstva, katerega cilj je bila dokončna priključitev STO k FLRJ, in pričakovanju guvernerja, ki bi s svojimi pooblastili lahko razveljavil ukrepe lokalnih oblasti. Premoženjsko-pravno področje pa je bila tista občutljiva točka, s katero oblastni organi niso želeli ustvarjati konfliktov mednarodnega značaja.

Tudi mirovna pogodba z Italijo (priloga X) vsebuje določila s premoženjsko-pravnega področja za STO. V skladu s prvim členom je STO prejel brez plačila italijansko državno in poldržavno imovino, kolikor je bilo na njegovem ozemlju. V smislu te pogodbe je veljalo za državno in poldržavno imovino vse imetje italijanske države, imovina lokalnih javnih ustanov, javnih podjetij, družb in združenj, ki so bili javna last, kakor tudi imovina, ki je bila last fašistične stranke ali organizacij, odvisnih od te stranke. Člen 10 določa, da bodo imele osebe, ki bodo optirale za italijansko državljanstvo in se nastanile v Italiji, pravico, da odnesejo s seboj svoje premičnine in denarna sredstva. Odprema imovine ni smela biti obremenjena z nobeno izvozno ali uvozno takso. Te osebe so imele tudi pravico prodati svojo premično in nepremično imovino pod enakimi pogoji kot državljani STO.

To so bili razlogi, da so bili ukrepi v zvezi z premoženjem omejeni na delovanje, ki je bilo izvajano med leti 1945-1947. Tudi sedaj je bil eden prvih ukrepov zaščita imovine, ki je ostala brez lastnikov. Zapuščenemu imetju, ki ga ni zasegla KUNI, se je pridružilo novo, saj je bilo izseljevanje ob podpisu mirovne pogodbe zopet močno. Istrski okrožni ljudski odbor je izdal Odredbo o upravi imovine odsotnih oseb (Ur.l. IOLO, št.2, 26.8.1947), ki je odredila, da se postavi pod začasno upravo imovino odsotnih, od sovražnika odpeljanih in pobeglih oseb. Odredba je nadalje odločala, da izrekajo odločbe pristojna okrajna sodišča na predlog krajevnih oz. mestnih ljudskih odborov ter da prevzame imetje v upravljanje posebna komisija, ki jo imenuje Izvršni odbor IOLO. Komisija za začasno upravo imovine odsotnih oseb je bila ustanovljena 26. avgusta 1947. Obseg dela je bil tolikšen, da se je uprava dušila v delu. Soočala se je s podobnimi problemi kot poprej KUNI in zopet se je pokazalo, da tak način upravljanja imetja ni smotrno. Izvršni odbor IOLO je problema tako večkrat obravnaval na svojih sejah in končno ob ugotovitvi, da »sta imovina požira samo sebe, ker je uprava mnogih objektov pasivna, vzdrževanje pa drago« sklenil, da komisijo ukine (23.3.1950). Ukinjenje je opravila likvidacijska komisija (Ur.l. IOLO, št.6, 6.4.1950). Njena naloga je bila končati

tekoče posle, zvezane s premoženjem in izročiti premoženje lastnikom oz. njihovim pooblaščenecem. Poziv o prevzemu je komisija objavila v tisku. Od skupno 343 lastnikov se jih je zglasilo za prevzem 113. Imetje tistih, ki niso vložili prijave za prevzem ali so prevzem odklonili, je bilo izročeno v upravo krajevnim oz. mestnim ljudskim odboru po odobritvi IO IOLO in na podlagi odločbe pristojnega sodišča.

Prevzemnik imetja, lastnik ali pooblaščenec je moral imeti stalno bivališče v Istrskem okrožju. Odsotnim osebam, ki imetja niso prevzele, je okrajno ljudsko sodišče postavilo skrbnika. IO IOLO je določil, katero premoženje se izroči v začasno upravo LO. Delo skrbnikov so nadzirali LO. V krajih, kjer je bilo število odsotnih lastnikov veliko, so pri odseku za komunalne zadeve ustanovili posebne urade za nadzor imovine, ki so jo upravljali skrbniki.

Imovino, ki je bila last italijanske države, je prevzelo v upravljanje poverjeništvo za komunalne zadeve pod nadzorstvom vojne uprave JA.

Na področju agrarnih odnosov je IOLO nadaljeval s posegi v lastništvo po smernicah, ki so bile začrtane v januarju in februarju 1947, tik pred podpisom mirovne pogodbe. Izdal je odredbo o ureditvi agrarnih razmerij v Istrskem okrožju (Ur.l. IOLO, št. 2, 20.9.1947), s katero je odredil, da se kolonatska in polovičarska razmerja, če njihova odprava še ni bila izvedena, spremenijo v zakupna. Koloni oz. spolovinarji so postali s tem zakupniki zemlje ter gospodarskih poslopij z vso opremo, vprežno živino in vsem poljedelskim orodjem. Odlok o spremembah in dopolnitvah odloka o ureditvi agrarnih odnosov v Istrskem okrožju (Ur.l. IOLO, št. 1, 10.1.1948) je določil rok zakupnega razmerja in pogoje odpovedi le-tega.

Odlok o odpravi agrarnih komisij ter o prepovedi vzpostavljanja agrarnih odnosov kolonata in polovičarstva (Ur.l. IOLO, št. 3, 1.9.1949) je ukinil agrarne komisije, krajevne takoj, okrajni in okrožno pa s 1. novembrom 1949. Odlok je tudi razveljavil prepoved prodaje, delitve in dajanja v zakup nepremičnin, ki so bile dodeljene na podlagi predpisov o ureditvi agrarnih razmerij.

Odlok o spremembi in dopolnitvi odloka o odpravi agrarnih komisij ter prepovedi vzpostavljanja odpravljenih agrarnih odnosov kolonata in polovičarstva (Ur.l. IOLO, št. 14, 5.12.1951) je odredil, da izgubi pravico do premoženja, kdor zapusti premoženje, ki mu je bilo dodeljeno na podlagi predpisov o ureditvi agrarnih razmerij. V skladu z odlokom je tako premoženje postalo splošno ljudsko premoženje v upravi krajevenga oz. mestnega ljudskega odbora, v območju katerega se je premoženje nahajalo. Odločbo o tem je izdal pristojni okrajni svet za kmetijstvo.

Zaplembe so se v Istrskem okrožju izvajale na osnovi Odloka o spremembi odloka Poverjeništva PNOO o zaplembi imovine fašistov, fašističnih društev in ustanov z dne 18. septembra 1946 (Ur. l. IOLO, št. 3, 10.10.1947), ki je znova uzakonil zaplembo fašistične in nemške imovine, imovine izdajalcev in oseb, ki so bile obsojene na izgubo imetja. Zaplenjena imovina je v skladu z odlokom pre-

šla v last Podpornega sklada za žrtve fašizma pri Istrskem okrožju, ki je bil ustanovljen 14. septembra 1947 in je nadomestil ukinjeni Sklad za pomoč vdovam, sirotam in gospodarsko oškodovanim po fašističnem terorju. Sklad je imel za upravljanje imovine pravilnik, kljub temu pa gospodarjenje zopet ni bilo racionalno. Stanje je bilo dokaj neurejeno. Dogajalo se je, da je bilo imetje, ki je prešlo v last sklada, v solastnini s sorodniki osebe, ki ji je bilo imetje zaplenjeno. Pri zemljiščnih pogosto sploh niso vedeli, kdo jih obdeluje. Izvršni odbor je zato sklad ukinil (Ur.l. IOLO, št. 6, 6.4.1950). Imetje sklada je prešlo v upravo ljudskih odborov, gotovino, vrednostne papirje in dragocenosti pa je prevzelo poverjeništvo za finance Istrskega okrožnega ljudskega odbora.

Stanje na premoženjskem področju in upravljanje imetja, zapuščenege, zaplenjenega ter zlasti industrijskih obratov, je delalo oblastnim organom cone B STO precej preglavice. V vseh povojnih letih še vedno niso imeli natančnih evidenc in popisov, imetje je prehajalo v upravo različnih organov, vedno znova pa se je pokazalo, da upravljanje ni uspešno.

IOLO je 29. marca 1949 ustanovil Zavod za pospeševanje gospodarstva. Zavod je prevzel objekte, ki mu jih je poveril IOLO. Naloga zavoda je bila, da je te objekte ocenil, popisal premičnine in nepremičnine, precenil gospodarsko važnost posameznih objektov, izdelal ekonomske analize in nadzoroval delovanje podjetij. V okviru zavoda je delovala Komisija za kontrolo investicij in cenitev. Njena naloga je bila popisati in oceniti vse nepremičnine na področju Istrskega okrožja, ki so bile last pobeglih ali odsotnih oseb ali pa, ki so bile zaplenjene. Namen tega dela komisije je bil določiti dejansko vrednost nepremičnin po cenah iz leta 1938 in vseh investicij in izdatkov ustanov STO in ljudskih oblasti, ki so bile izvršene na teh nepremičninah, ker so bile omenjene nepremičnine večji del last italijanskih državljanov. Namen naloge je bil oceniti, popisati in kontrolirati več stotin objektov, »ki bodo predstavljale zagotovitev dokazov za bodoče obračunavanje med Jugoslavijo in Italijo v vrednostih, katerih skupna vsota gre v milijarde«.

Z odsotnimi lastniki industrijskih objektov so bile sklenjene najemne pogodbe, v katerih so bile določene višine najemnin, ki so jih lastniki prejeli od upravljanjanih objektov. Objekti so prehajali v upravo različnih organov, popisi imovine so bili pogosto površni, nestrokovni, mnogokrat narejeni z večletno zamudo, ko se je imetje že »porazgubilo«, gospodarjenje in vzdrževanje pa je bilo iz različnih razlogov slabo. Med odsotnimi lastniki in oblastnimi organi STO je zato prihajalo do sporov. Navedenim oblikam pravnega posega v premoženje državljanov se je v coni B STO leta 1948 pridružil še Odlok o razlastitvi (Ur.l. IOLO, št. 7, 10.12.1948), ki je uzakonil razlastitev nepremičnin in pravic na nepremičninah, če je bilo to potrebno za izvršitev obče koristnih del, t.j. del, koristnih za družbeno-gospodarski in kulturni dvig ter razvoj ljudstva.

Drugi ukrepi odvzema privatne lastnine se v coni B STO niso izvajali. Tu ni bilo niti prve niti

druge nacionalizacije. Navodilo jugoslovanskih oblastnih organov političnemu vodstvu cone B STO je bilo, naj zaenkrat puste lastništvo tako kot je, skrbijo naj le za dvig proizvodnje.

PRIKLJUČENO OZEMLJE

Priključeno ozemlje, t.j. ozemlje, ki je bilo od konca vojne (Beograjskega in Devinskega sporazuma) pod vojaško upravo, z uveljavitvijo mirovne pogodbe z Italijo septembra 1947 pa je pripadlo Jugoslaviji, je prišlo takoj po priključitvi pod neposredno oblast republiških organov.

Prezidij ljudske skupščine FLRJ je septembra 1947 izdal Ukaz o raztegnitvi veljavnosti ustave, zakonov in drugih pravnih predpisov FLRJ na ozemlje, ki je po mirovni pogodbi z Italijo priključeno FLRJ (Ur.l. FLRJ, št.80, 17.9.1947). Za področje pravnega zajetja premoženja je pomembna še Uredba o določitvi, kdaj začne teči in kdaj iztečejo roki, ki so določeni v predpisih FLRJ, za ozemlje, priključeno po mirovni pogodbi z Italijo (Ur.l. FLRJ, št.94, 5.11.1947). Kot je razvidno iz naslova, uredba določa roke za izvedbo zakonskih predpisov, ki so na priključenem ozemlju, stopili v veljavo šele sedaj.

Z omenjenima zakonskima predpisoma se je konec leta 1947 začela izvajati agrarna reforma in nacionalizacija zasebnih gospodarskih podjetij v skladu z republiško zakonodajo, vendar ne brez izjem. Te izjeme so veljale tudi za drugi zakon o nacionalizaciji z dne 28. aprila 1948 in za Zakon o prehodu italijanskega premoženja na ozemlju FLRJ v državno last FLRJ po mirovni pogodbi z Italijo (Ur.l. FLRJ, št.38, 8.5.1948).

V skladu z mirovno pogodbo so prebivalci ozemlja, priključenega k FLRJ, lahko optirali za italijansko državljanstvo. Jugoslavija je imela pravico zahtevati, da se izselijo v Italijo v roku enega leta od opredelitve za italijansko državljanstvo. Imetje optantov je bilo zaščiteno z opredelitvami priloge XIV mirovne pogodbe. V skladu z njo so imeli optanti pravico, da odnesejo s seboj v Italijo premično imovino in denarna sredstva brez izvoznih in uvoznih taks ter prodati premično in nepremično imetje pred odhodom. Te pravice se ne morejo odvzeti na osnovi 79. člena mirovne pogodbe.

V skladu s temi določili je minister za pravosodje FLRJ v Navodilu za prenos lastninske pravice na nacionaliziranih nepremičninah tujih državljanov, tujih ustanov ali tujih zasebnih ali javnopravnih oseb (Ur.l. FLRJ, št.53, 23.6.1948) v členu XI opredelil: »Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij se ne nanaša na osebe, ki imajo po predpisih zakona o državljanstvu oseb v območju, priključenem po mirovni pogodbi z Italijo k FLRJ pravico optirati za italijansko državljanstvo, in sicer ne glede na to, ali so že podale izjavo o opciji ali ne«.

Pri izvedbi nacionalizacije in agrarne reforme je prihajalo do nejasnosti. Občutljiva je bila razmejitev med italijanskimi državljanji in optanti. Neredko so bili izvedeni napačni postopki (nacionalizacija namesto agrarne reforme). Dodatne težave so bile zaradi neurejenosti zemljiških knjig in pa v

dejstvu, da je bil kataster za nekatere predele še vedno v Trstu. Okrajne komisije so bile zato v stalnih stikih z ustreznimi republiškimi ministrstvi.

Posebno pozornega obravnavanja so bili deležni lastniki nepremičnin na priključenem ozemlju, ki so bili državljani STO. Predsedstvo vlade LRS je zavzelo stališče, da je treba nacionalizacijo nepremičnin, ki so v lasti državljanov STO, izvajati tako, da ne bodo zaradi tega trpeli politični interesi Jugoslavije na ozemlju STO. Zaradi tega je predsedstvo odločilo, da morajo okrajne oblasti pred izdajo odločbe vsak primer posebej poslati Predsedstvu LRS v pregled in to s primerno utemeljitvijo oziroma poročilom, ki je moralo vsebovati opis imovinskih in družinskih razmer prizadetega ter podatke o njegovem političnem zadržanju.

Ob priključitvi k FLRJ je iz cone B precej prebivalcev pobegnilo v Italijo. Mnogim je ministrstvo za notranje zadeve FLRJ odvzelo državljanstvo. Tem ljudem je bilo na osnovi 2. člena zakona o prenosu sovražnikovega premoženja v državno last in o sekvstraciji premoženja odsotnih oseb, imetje postavljeno pod sekvester ter nato zaplenjeno.

OZEMLJE, PRIKLJUČENO LETA 1954

V Londonu je bil 5. oktobra 1954 podpisan memorandum, ki je ukinil vojaško upravo na obeh conah STO. Jugoslavija in Italija sta z manjšim popravkom Morganove črte v korist Jugoslavije sprejeli obstoječo ozemeljsko razdelitev in cona B STO je bila priključena Jugoslaviji.

Memorandum je zopet zaščitil pravice prebivalcev glede opredelitve državljanstva in pravice optantov glede premoženja. Jugoslavija in Italija sta se obvezali, da bosta v roku šestih mesecev od podpisa memoranduma sklenili detajlni sporazum o soglasju. Res je bil sprejet sporazum za dokončno ureditev vseh medsebojnih obveznosti ekonomskega in finančnega značaja.

S tem so bile zopet pogojene razlike pri izvajanju zakonodaje s področja pravnega zajetja premoženja občanov v primerjavi z ostalo Slovenijo.

Takoj po priključitvi je Zvezni izvršni svet izdal Uredbo o izvajanju zakonov in drugih zveznih pravnih predpisov na ozemlju, na katero se je razširila civilna uprava FLRJ (Ur.l. FLRJ, št.56, 30.12.1954). Uredba je določala, da se začne na omenjenem ozemlju izvajati zakon o nacionalizaciji (Ur.l. FLRJ, 98/46, 35/48) s tem, da se določba 7.a člena zakona, ki se nanašajo na nacionalizacijo nepremičnin tujih državljanov, ne uporabljajo.

Na področju agrarne reforme odredba določa, da se z izvajanjem zakona o agrarni reformi in kolonizaciji ne posega v agrarna razmerja, ki so bila dokončno urejena po predpisih lokalnih organov oblasti. Upoštevale pa se bodo določbe zakona o kmetijskem zemljiškem skladu splošnega ljudskega premoženja in o dodeljevanju zemlje kmetijskim organizacijam, ki določajo maksimum kmetijske zemlje.

Razen navedenih odstopanj so potekali ukrepi poseganja države v privatno lastnino državljanov enako kot v ostali Sloveniji.

Zvezni izvršni svet je septembra 1972 izdal

Uredbo o spremembi uredbe o izvajanju zakonov in drugih zveznih pravnih predpisov na ozemlju, na katero se je razširila civilna uprava FLRJ (Ur.l. FLRJ, št. 51, 30.9.1972). Ta ukinja posebne določbe v zvezi z zakonom o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij in s tem se je leta 1972 začela izvajati nacionalizacija nepremičnin tujih državljanov.

VIRI IN LITERATURA

- Pokrajinski arhiv Koper:
- Komisija za upravo narodne imovine pri Poverjeništvu PNOO za Slovensko primorje, 1945 – 1947
 - Okrajna komisija za zaplombo imovine fašistov in kolaboracionistov Koper, 1946-1948;
 - Sklad za pomoč vdovam, sirotam in gospodarsko oškodovanim po fašističnem terorju, 1946-1947;
 - Sklad za pomoč žrtvam fašizma pri Istrskem okrožju Koper, 1947-1950;
 - Komisija za začasno upravo imovine odsotnih oseb za Istrsko okrožje, 1947-1950;
 - Istrski okrožni ljudski odbor, 1947-1952.
- Arhiv občine Koper:
- Okrajni ljudski odbor Koper, 1945-1958;
 - Okrajni ljudski odbor Sežana, 1947-1953;
 - Okrajni ljudski odbor Ilirska Bistrica, 1945-1953;
- Arhiv Republike Slovenije:
- Ministrstvo za finance LRS, 1947-1953;
 - Okrožni komite KP JK za V Primorsko, 1945-1947;
 - Okrajni komite KPS Koper, 1945-1954;
 - Okrožni komite KPS Koper 1947-1952;
 - Okrajni komite KPS Postojna, 1945-1954;
 - Okrajni komite KPS Sežana, 1945-1954;
 - Okrajni komite KPS Ilirska Bistrica, 1945-1954.
- Mirovna pogodba z Italijo, Beograd, 23.8.1947;
- Janko Jeri, Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni, Ljubljana 1961;
- Uradni list Poverjenišтва Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje, 1945-1947;
- Uradni list Vojne uprave JA jugoslovanske zone na STO in Istrskega okrožnega ljudskega odbora, 1947-1952
- Uradni list FLRJ, 1945-1972;

Uradni list LRS, 1945-1972;

Uradni vestnik okraja Koper, 1952-1954.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Wiederherstellung des staatlichen Wirtschaftssektors und Anhebung des Kolonatverhältnisses nach dem Zweiten Weltkrieg im vom Landesarchiv Koper bedeckten Gebiet

Maruša Zagradnik

Die Verstaatlichung des Privateigentums ging im vom Landesarchiv Koper bedeckten Gebiet anders als in anderen Teilen Sloweniens vor sich, weil das Prozeß einer definitiven Landabgrenzung zwischen Jugoslawien und Italien sich bis zum Jahre 1954 verzogen hat.

In den Jahren 1945-1947 war das behandelte Gebiet ein Teil der Zone B. Die Eingriffe der Behördenorgane ins Vermögen von den Gemeindegürgern war auf die Verwaltung des Eigentums begrenzt, das aus irgendwelchen Gründen ohne seinen Eigentümer geblieben ist, auf die Beschlagnahme des Verrätervermögens und auf die Entkolonisierung im Bezirk Koper.

Im Jahre 1947 wurde ein Teil des behandelten Gebietes an die Föderative Volksrepublik Jugoslawien angeschlossen und darauf wurde auch die jugoslawische Gesetzgebung erweitert. Es sind auch die Gesetzakten vom Bereiche der Rechtsabnahme des Bürgervermögens in Kraft getreten. Man begann die Agrarreform und Nationalisierungen der privaten Wirtschaftsobjekte durchzuführen, mit den sich auf die Optanten beziehenden Ausnahmen.

Nach dem Anschluß der Zone B des Freien Triester Territoriums an Jugoslawien in 1954 erweiterte sich darauf die jugoslawische Gesetzgebung und damit auch die Gesetzschriften vom Bereich der Entfremdung des Bürgervermögens. Diesbezügliche Maßnahmen wurden desgleichen wie in anderen Teilen Sloweniens durchgeführt, mit Ausnahme von der Nationalisierung des unbeweglichen Gutes von fremden Bürgern. Diese begann man erst im Jahre 1972 zu verwirklichen.

Arhivsko gradivo o povojnih prisilnih odvzemih premoženja, ki ga hrani Pokrajinski arhiv v Novi Gorici

Jurij Rosa

Gradivo o povojnih zaplembah, agrarni reformi in nacionalizacijah se nahaja po naših dosedanjih ugotovitvah v fondih lokalnih upravnih organov Poverjenišтва PNOO za Slovensko primorje (kategorija del hranimo), okrožnih, okrajnih, občinskih in krajevnih ljudskih odborov.

a) Gradivo o zaplembah

V našem arhivu hranimo nekaj malega gradiva komisij in uradov za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev. Gradivo je sestavni del naslednjih fondov: Okrožni NOO (OF) za Severno Primorsko, Okrožni NOO za Goriško, Okrajni NOO za Vipavsko, Okrajni NOO Grgar in

Okrajni NOO Idrija. Iz njega pa ni razbrati kakih konkretnjših podatkov o zaplembah, ampak se v teh spisih nahajajo le prijave z opisi vojnih zločinov za posamezne kraje in sezname imetja oseb, ki so delovale proti NOB, personalna dokumentacija uslužbencev komisij in uradov ter nekaj dokumentov njihovega pisarniškega poslovanja. Gradivo izvira iz let 1945 in 1946.

Več podatkov o zaplembah zasledimo pri gradivu komisij za upravo narodne imovine, ki je ohranjeno v naslednjih fondih: Poverjenišтво PNOO za Slovensko primorje, Okrožni NOO za Goriško, Okrajni NOO za Vipavsko, Okrajni NOO Grgar, OLO Idrija, OLO Tolmin in OLO Gorica, na posa-